

TÜRKİYE SELÇUKLULARI-EYYUBİ İLİŞKİLERİNDE ÇUKUROVA ERMENİ PRENSLİĞİ'NİN ROLÜ¹

THE ROLE OF ÇUKUROVA ARMENIAN PRINCEDOM IN THE RELATIONS BETWEEN TURKEY SELJUKIANS AND AYYUBIDS

Süleyman ÖZBEK*

Öz

Selçuklu-Eyyubi ilişkileri genellikle tâbi devletlere ve ortak düşmanlara bağlı olarak ittifak ve askeri harekât şeklinde gelişme göstermiştir. Bu ortak düşmanlardan birisi de, bölgede takip ettiği saldırgan ve tahrik edici siyasetiyle olumsuz bir rol oynayan Çukurova Ermeni Prenslığı'dir. Çukurova Ermeni Prenslığı'nin Selçuklu ve Eyyübler arasında tampon bir bölge olması nedeniyle, bazen Türkiye Selçuklu Devletine bazan da Eyyübler'e tâbi olarak hüküm sürmeye çalıştığı görülmektedir. Ermeni Prenslığının, bölgedeki hakim güç olan bu iki devletin iç meselelerindeki karışıklıklardan faydalanarak bölgedeki nüfuzunu artırmak için siyasi hamleler yaptığı görülmektedir. Bu hamleler bölgeden geçen ticaret yollarına saldırı, hac kervanlarını vurmak, Haçlı ve Moğol istilacılar ile ittifak kurmak gibi farklı alanlarda takip edilen bir siyaset şeklinde kendisini göstermiştir. Bu siyaset sonucunda Çukurova Ermeni Prenslığı hem kendi devletini hem de bölgedeki olayları şekillendirmede olumlu ya da olumsuz bir rol oynamıştır.

Anahtar Kelimeler

Türkiye Selçukluları, Ayyubiler, Çukurova Ermeni Prenslığı, Haçlılar, Moğollar.

Abstract

The Relations between Turkey Seljukians and Ayyubids maked progress with alliance and military action depends on vassal states and common enemies. One of these common enemies was Cukurova Armenian Princedom that played a role in agresive and provocatives follow-up policy in the region. By the reason of Çukurova Armenian Princedom is a buffer zone between the Seljukians and Ayyubids states so it dependently reigns in Turkey Seljuq Empire and sometimes Ayyubids states. It is seen that Armenian Princedom make a political moving to raise its prestige make use of the domestic affairs between these two states which they have dominant power in the region. These political moves manifest itself a policy that is pursued in different fields such as attacks on trade

¹ Bu makale Akdeniz Üniversitesi tarafından düzenlenen "Kadim Dostluğun Yüzyıllık Açmazında Türk Ermeni İlişkileri Uluslararası Sempozyumu (Antalya /08-11 Nisan 2015)"nda sunulan tebliğin genişletilmiş halidir.

* Doç. Dr.; Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, sozbek@gazi.edu.tr

routes passing through the region, beating the hadj camel train, making alliance with Crusader and Mongol invaders. As a result of these politics Chukurova Armenian Princedom played a role to form its own state and shaping the events in the region either positive or negative way.

Keywords

Turkey Seljukians, Ayyubids, Chukurova (Cilician) Armenian Princedom, Crusaders, Mongols.

Selçuklu-Eyyûbî münasebetleri genellikle tâbi devletlere ve ortak düşmanlara bağlı olarak ittifak ve ortak askerî harekât şeklinde gelişme göstermiştir. Buradan hareketle iki devlet arasındaki münasebetleri iki hanedan arasında cereyan eden doğrudan münasebetler, tâbi devletlerin sebebiyet verdiği olaylar, iki hanedan arasında gerçekleştirilen ittifak ve yardım anlaşmaları ile ortak düşmanlara karşı yapılan ittifaklar olmak üzere bir kaç başlık altında toplamak mümkündür.

Bu konu başlıkları arasında tabi devletlerin sebebiyet verdiği olaylar ile ortak düşmanlara karşı ittifaklar başlığı altında Çukurova Ermeni Prenslığı önemli yer tutar. Çukurova Ermeni Prenslığı, Selçuklu ve Eyyubi devletleri arasında tampon konumunda olmasından dolayı, durumun icabına göre bazen Selçuklu bazen de Eyyûbîler tarafını metbu kabul eden bir siyaset izlemiştir. Zaman zaman bu iki devletin iç işlerindeki karışıklıklardan ve zafiyetlerden istifade eden Ermeni Prenslığı bölgede nüfuzunu artırmak için siyasi hamleler gerçekleştirmiştir.

Çukurova Ermeni Prenslığının, Selçuklu-Eyyubi ilişkilerindeki etkilerinin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olması açısından konuyu bir kaç başlık altında tasnif edeceğiz. Buna göre;

a) Ermeni Prenslığının kendisine siyasi alan açma amacıyla bölgedeki yayılcı siyaseti sonucunda ticaret yollarına zarar vermesi.

b) Ermeni Prenslığının Selçuklu veya Eyyubiler arasındaki hakimiyet mücadelelerinde rol alması

c) Ermeni Prenslığının Selçuklu veya Eyyubilere karşı bölgeye gelen istilacı güçlerle ittifakı (Haçlı-Moğol), bu ilişkilerde belirleyici rol oynamıştır.

a) Ermeni Prenslığının Kendisine Siyasi Alan Açma Amacıyla Bölge Olaylarına Doğrudan Müdahalesi ve Yayılcı Siyaseti Sonucunda Ticaret Yollarına Zarar Vermesi.

Selçuklu ve Eyyubi devletlerinin iç işlerindeki karışıklıklardan ve zafiyetlerden istifade eden Ermeni Prenslığının Çukurova'da nüfuzunu artırmak için siyasi hamleler gerçekleştirmesi, Selçuklu ve Eyyubi devletlerini Ermenilere karşı ittifak kurmaya sevk etmiş ve zaman zaman iki devlet tarafından bölgeye ortak askeri harekât düzenlenmesine sebebiyet vermiştir.

Selçuklu ve Eyyubi devletlerinin Ermenilere karşı düzenledikleri müşterek askeri harekâtlar II. Kılıç Arslan ve Selâhaddin Eyyubi devirlerinde başlamış olmakla birlikte diğer hükümdarlar dönemine de sarkmıştır. Buna göre, Ermeniler üzerine yapılan ilk ortak harekât 1180 yılında gerçekleşmiştir. Bu tarihte Artuklu hükümdarı Nureddin Muhammed ile anlaşmazlığa düşen ve Selâhaddin Eyyubi'nin araya girmesi sonucunda Artuklular ile sıcak savaşın eşliğinden dönen Kılıç Arslan, Eyyûbî sultanı ile gayr-ı müslim devletlere karşı

ittifak halinde hareket etme hususunda bir antlaşma imzaladı. Bu antlaşma çerçevesinde harekete geçen taraflar 1180 yılı sonbaharında (Eylül-Ekim aylarında) Çukurova Ermeni Prensiği'ne karşı ortak bir askerî sefer düzenlediler. Bu seferin sebeplerine gelince;

Ermeni Prensi Mleh (?- 1175), İslâm devletlerine karşı gayet tedbirli hareket ediyor ve onların haklarına herhangi bir tecavüzde bulunmuyordu. Hatta Mleh, Nureddin Zengî'nin tâbiyetini dahi kabul ederek onun himayesine girmişti. Fakat Mleh'in 1175 yılında öldürülmesi ile Çukurova Ermeni Prensiğinde idare, III. Rupen (1178-1187)'in eline geçti. Suriye'deki Haçlılar'dan da yardım alarak İslâm devletlerine karşı tecavüz akınlarına başlayan Rupen, Kılıç Arslan'ın Miryakefalon'da Bizans ordusunu ağır bir yenilgiye uğratmasını fırsat bilerek, sahil bölgelerinde Bizans'a ait Adana ve Misis şehirlerini ele geçirdi. Rupen, bu başarıları verdiği zafer sarhoşluğu ile Selçuklu arazisine de yağma ve tahrib akınlarına başladı. Ayrıca Çukurova bölgesinde sürülerini otlatmak hususunda eski Ermeni Prensi Mleh ile bir anlaşma yapmış olan göçebe Türkmenlere de saldıran Rupen, Türkmenler'den de pek çok esir ve ganimet ele geçirdi ².

Rupen'in bu saldırgan tavrı karşısında bölgeye bir sefer hazırlığına başlayan Selçuklu sultanı II. Kılıç Arslan, Selâhaddîn Eyyûbî'den de sefer için yardım talebinde bulundu³. Bununla taraflar arasında daha önce yapılan ittifak anlaşması gereğince iki müslüman devlet, gayr-ı müslim bir devlet karşısında birlikte hareket etme imkânı buluyorlardı.

Selçuklu sultanı kuzeyden Ermeni topraklarına girerken, Selâhaddîn Eyyûbî de güneyden Karahisar ve Göksu nehrini geçerek Ermeni topraklarına girdi. İki ateş arasında kalan ve bölgedeki iki büyük askeri güce karşı mukavemet edemeyeceğini anlayan III. Rupen, barış isteğinde bulundu. Ekim 1180'de Samsat yakınlarında II. Kılıç Arslan'ın elçileri, Musul Hükümdarı Seyfeddin ile Artuklu beylerinin ve III. Rupen'in katıldığı toplantı sonrasında bir sulh antlaşmasına varıldı. İki yıl sürecek sulh antlaşması gereğince Ermeni Prensi elindeki Türkmen

² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih* (Nşr. C. eş- Şeyyal) Kahire 1953-1960, C. XI, s. 466, *İslam Tarihi, İbnü'l-Esir el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi* (Türkçe Trc., A. Ağırakça, A. Özaydın), İstanbul 1987, C. XII, s. 372; Abû'l-Ferec, Bar Hebraus, *Ebu'l-Ferec Tarihi* (trc. Ö. Rıza Doğrul) Ankara 1945-1950, C. II, s. 426; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul 1971, s. 212-213; Ramazan Şeşen, *Selahaddin Devrinde Eyyubiler Devleti*, İstanbul 1983, s. 62.

³ Ebu Şame, *Kitabu'r-Ravzateyn fi Ahbari'd-Devleteyn*, (thk. M. Hilmi Muhammed Ahmed), Kahire 1956-1962, C. II, s. 17; İbn Şeddad, *Kitabu Nevadiru's-Sultaniyye ve'l-Mehasinu'l-Yusufiyye* (nşr. C. Şeyyal), Kahire 1964, s. 43-54; İbn Vasil, *Müferricü'l-Kürub fi Ahbari Beni Eyyub* (Nşr. C. Şeyyal) Kahire 1953-1960, C.II, s. 100; el-Markizi, *Kitabu's-Sulûk li Marifeti Düvel'l-Mülûk*, (Nşr. M. M. Ziyade) C. I, s. 70; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'atu'z-Zeman fi Tarihi'l-Ayân*, Haydarabad 1951, C.I, s. 360-361; İbnü'l-Esir, *a.g.e*, XI, s. 466. Sibt ve İbnü'l-Esir Ermeniler üzerine yapılan bu seferin sadece Eyyubiler tarafından yapıldığını söyleyerek Selçuklulardan hiç bahsetmez.

esirleri bırakmayı, gasp edilen malları iade etmeyi ve yüklü miktarda da savaş tazminatı ödemeyi kabul etti. Antlaşma sonrasında II. Kılıçarslan Malatya'ya hareket ederken, Selahaddin Eyyubi'de Mısır'a döndü⁴.

Çukurova ve Toroslarda yaşayan Ermeniler II. Leon (1187-1219) dönemine kadar Bizans'a saldırgan, Türkiye Selçuklu devletine karşı savunma siyaseti güderken, bu tarihten itibaren Hristiyan devletlerle işbirliği Selçuklu Devletine karşı saldırı şeklinde bu siyaset değişti. Sultan II. Kılıç Arslan'ın sağlığında 11 oğlu arasında devlet topraklarını bölmesi devleti zaafa uğratmış ve kardeşler arasında hakimiyet mücadelelerinin başlamasına sebebiyet vermişti. Bu durumdan istifade ederek harekete geçen II. Leon, Ereğli ve Kayseri'ye karşı saldırı girişiminde bulundu. Ancak kısa süre sonra kardeşlerini bertaraf ederek devletin hakimiyetini ele geçiren II. Süleymanşah (1196-1204), Ermenileri Torosların güneyine sürdüğü gibi Leon'u da teslim olmaya zorladı. Nihayetinde Çukurova Ermeni Prenslığı, Selçuklu devletinin tabiiyetini kabul etmek zorunda kaldı. Ancak Prens II. Leon, bölge hakimiyeti için giriştiği bu ilk teşebbüsünde başarıya ulaşamadıysa da yayılma ve Selçuklu Devletine saldırma siyasetinden vazgeçmedi⁵.

Selçuklu ve Eyyubi devletleri tarafından Ermeni Prenslığı üzerine yapılan bir başka ortak harekât ise 1209 yılında Gıyaseddin Keyhusrev zamanında gerçekleşti. Ermeni Prensi II. Leon, Rükneddin Süleymanşah'ın 1204 yılında ölümünü fırsat bilerek Selçuklulara itaaten ayrıldı ve Selçuklu topraklarına tecavüz akınlarında bulunmaya başladı. Bunun yanı sıra bir taraftan deniz yoluyla gelerek Antalya ve Alanya limanlarından karaya çıkan ve buradan Selçuklu ülkesine giden ticaret kafilelerine, diğer yandan da kara yoluyla Suriye ve Mısır'dan gelerek yine Selçuklu ülkesine giden ticaret kervanlarına saldırarak ticari faaliyetleri engellemeye başladı. Bununla da yetinmeyen Leon, Halep Eyyûbî hükümdarı el-Melik ez-Zâhir'in idaresindeki topraklara da girerek Maraş'ı zabt ile bölgede yağma ve tahribatta bulundu. ez-Zâhir'in, Ermeni Prenslığının bu saldırılarına karşılık vermesiyle bölgede asayiş ve huzur ortamı tamamiyle ortadan kalkmış ve ticari faaliyetler de sekteye uğramıştı. Güney

4. Ramazan Şeşen, "İmadeddin Katip el-İsfehani'nin Eserlerindeki Anadolu Tarihi İle İlgili Bahisler" *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 3/1971, s. 271; Ebu Şame, *Kitabu'r-Ravzateyn*, C. II, s. 16-17; Ebu'l-Ferec, *Tarih*, C. II, s. 426; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye* (Nşr. A. Ebu Mühlîm-A. Necib Attavi) 4. Bsk., Beyrut 1988, C. XII, s. 326; Makrizi, *es-Sulûk*, C. I, s. 93-94; O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 213; Ramazan Şeşen, *Salahaddin Eyyubi ve Devlet*, İstanbul 1987, s. 76; Salim Koca, *Sultan I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220)*, Ankara 1997, s. 81; Mehmet Ersan, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, TTK, Ankara 2007, s. 146-147; Kenneth M. Setton, *A History of the Crusades (1189-1311)*, The University of Wisconsin Press, Madison, Milwaukee and London 1969, s. 643

⁵ S. Koca, I. İzzeddin Keykavus, s. 81-82.

sınırlarındaki bu gelişmelerin Türkiye Selçuklu devletine de ekonomik anlamda zarar vermeye başlaması üzerine, Selçuklu sultanı I. Gıyâseddîn Keyhûsrev, hem sınırlarına yapılan saldırıları berteraf etmek hem de ticaret yollarının güvenliğini sağlamak amacıyla harekete geçti ⁶.

Gıyâseddîn, öncelikle Haleb Eyyubi Meliki ez-Zâhir'e bir elçi göndererek Ermeniler üzerine yapacağı sefer için ondan askeri kuvvet göndermesini istedi. Sınırlarındaki Ermeni saldırılarından rahatsız olan ez-Zâhir hiç tereddüt etmeksizin bu teklifi kabul ederek, Seyfeddîn İbn Alemüddîn ve İzzeddîn Aybek Futeys adlı kumandanların idaresinde hazırladığı bir Eyyubi birliğini Selçuklu Sultanına gönderdi.

Gıyâseddîn Keyhusrev, H.605 / M. 1208-1209 yılında ordusuyla harekete geçerek öncelikle Maraş üzerine yürüdü ve şehri ele geçirdi. Bu şehir Selçuklu devleti ile Eyyubîler arasında devamlı surette el değiştirmiş ve son olarak II. Kılıç Arslan'ın evlâtları arasında yaptığı taksimatta Elbistan Meliki Mugiseddîn Tuğrulşâh'a verilmişti. Maraş'ı kolayca ele geçiren Gıyâseddîn, şehir idareciliğine Hüsameddîn Hasan'ı tayin etti. Burada bulunduğu sırada Haleb Eyyubi hükümdarı ez-Zâhir'in gönderdiği yardımcı kuvvetler de kendisine katıldı. Böylece askerî gücü iyice artan Gıyâseddîn, Eyyübî kuvvetleri ile birlikte Ermeni Prenslığına karşı saldırıya geçti. Selçuklu ordusu büyük bir süratle Ermeni sınırını geçerek iç kısımlarda yağma ve tahribata girişti. Prenslığın önemli bir üssü olan ve Prens Leon'un oğlu Gregoire tarafından müdafaa edilen Pertus kalesi kuşatılarak kısa zamanda ele geçirildi. Selçuklu ordusu Ermeni Prenslığında pek çok şehir ve kaleyi ele geçirerek başta Prens'in oğlu olmak üzere sayısız esir ve ganimet ele geçirdi. Ülkesinin bu şekilde tahrip edilmesi karşısında çaresiz kalan Ermeni Prensi Leon, Mısır Eyyübî hükümdarı el-Melik el-Adil Seyfeddîn ve Haleb hükümdarı el-Melik ez-Zâhir'den sulh için arabulucu olmalarını rica etti. Gıyâseddîn Keyhûsrev de kış mevsiminin yaklaşması üzerine seferin zorlaşacağını düşünerek sulh talebini kabul etti. Yapılan anlaşma ile Ermeni Prenslığı tekrardan Selçuklu Devleti'nin tabiyetini kabul ediyordu. Ayrıca Müslüman esirlerin iadesi, tüccarların zararının tazmini ve Selçuklu sınırları ile Halep topraklarına bir daha tecavüzde bulunulmaması da anlaşma şartları arasındaydı. II. Leon, bu antlaşmaya I. Keyhûsrev'in saltanatı süresince sadık kalmış ve Sultan adına da tabiyet alameti olarak sikke kestirmiştir ⁷.

⁶ İbn Vasil, *Müferricü'l-Kürub*, C. III, s. 170-171; İbnü'l-Esir, *el-Kamil* (trc). C. XII, s. 199-200; Ersan, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, s.163-164.

⁷ İbn Vasil, *Müferricü'l-Kürub*, C. III, s. 187; İbnü'l- Adim, *Zübdetu'l-Haleb Min Tarihi Haleb* (Nşr. S. Dehhan) Dımaşk, 1951-1968, C. III, s. 159-160; İbn Kesir, *el-Kâmil*, C. XIII, s. 48; Ravendi, *Rahatu's-Sudur ve Ayatu's-Surur* (Trc. A. Ateş), Ankara 1957, s. 463-467.

Ermeniler üzerine yapılan bir başka Selçuklu - Eyyubî ortak harekâtı ise 1216 yılında I. İzzeddîn Keykâvus zamanında oldu. I. İzzeddîn, kendisine karşı saltanat mücadelesine giren kardeşi Alâeddîn Keykûbâd'ı uzun ve yorucu uğraşlar sonucunda bertaraf etmeyi başarmıştı. Bu saltanat mücadelesinde Ermeni Prensi II. Leon, Alâeddîn Keykûbâd safında yer alırken diğer taraftan da Toros dağlarını aşarak Ulukışla, Ereğli ve Karaman ile bazı kaleleri ele geçirdi. Taht mücadelesinden başarı ile çıkan İzzeddin Keykâvus ise kısa süre sonra Karadeniz bölgesine düzenlediği bir seferle 1214 yılında Sinop'u alarak buralarda asayiş sağladı. Daha sonra sefer yönünü güney sınırlarına çeviren İzzeddin Keykavus, saltanat mücadelesinde kardeşi ile beraber hareket ederek kendisini zor durumda bırakan Kilikya Ermenileri üzerine yöneldi. Bu harekât esnasında Ermenilerin elinden Lülüve, Ereğli ve Larend'e'yi geri alan Selçuklu Sultanı, son olarak 1212 yılından beri Haçlıların elinde olan Antalya'yı da kuşatarak 1216'da şehri yeniden Selçuklu topraklarına kattı ⁸.

Antalya'nın fethi Haçlılarla Ermeniler arasındaki ittifakın bozulmasına sebep olmuştu. Selçuklu Sultanı bu fırsattan faydalanarak Çukurovadaki Ermenileri tamamen itaat altına almak istiyordu. İzzeddin Keykavus bu nedenle 1216 Mayıs'ında tabiiyetindeki beylere sefer için toplanmalarını emretti. Selçuklu Sultanı aynı zamanda, Haleb hâkimi el-Melik ez-Zâhir'e de bir elçi göndererek daha önce olduğu gibi Ermenilere karşı birlikte hareket etmeyi teklif etti. 1209 yılında Gıyaseddin Keyhusrev ile yaptığı ittifaktan kazançlı çıkan Haleb hâkimi ez-Zâhir, bu teklifi hemen kabul etti ⁹. Çünkü ez-Zâhir, amcası olan Eyyübî hükümdarı el-Melik el-Adil ile Halep'e sahip olmak isteyen Ermenilerin yakınlık kurmalarından rahatsız olup bu sebeple I. İzzeddin Keykavus'un teklifini uygun görmüştü. Ancak Mısır Eyyübî hükümdarı el-Melik el-Adil, Selçuklu sultanının asıl amacının Haleb'i ele geçirmek olduğunu bu nedenle Selçuklulara güvenmemesi konusunda yeğenini ikaz ederek onu bu ittifaktan vazgeçirmeye çalıştı. Bu sırada II. Leon da ez-Zâhir'e elçi ve değerli hediyeler göndererek onu Selçuklularla yapacağı ittifaktan vazgeçirmeye çalışıyordu. Bu sefer esnasında İzzeddin Keykavus'un yanlış bir politika izleyerek, Melik ez-Zahir'in idaresinde olan bazı kalelere saldırıda bulunması Haleb hakimini tedirgin etti. El-Melik ez-

⁸ Ali Sevim, *Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri*, Ankara 2002, s. 27; Ersan, *Anadolu'da Ermeniler*, s.167-168.

⁹ İbn Vasil, *Müferricü'l-Kürûb*, C. III, s. 234; İbn Adim, *Zübdetü'l-Haleb*, C. III, s. 168; İbn Kesir, *el-Kâmil*, C.XIII, s. 48; Sibt İbnü'l-Cevzi, *Mir'atu'z-Zeman fi Tarihi'l-Ayan*, Haydarabad 1951, C. II, s. 572; S. Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi* (Trc. F. Işıltan), Ankara 1987, C. III, s. 119-122; C. Cahen, *La Syrie du Nord a L'Epoque des Croisades et la Principauté Franque d'Antioche*, Paris 1940, s. 617-619.

Zahir, amcası ile Selçuklular arasında hangi tarafı seçeceği konusunda tereddütler içerisinde bocalarken 1216 yılında vefat etti¹⁰.

Onun ölümünden sonra Haleb'te baş gösteren karışıklık üzerine bazı Eyyubi emirleri I. İzzeddin Keykavus'un tâbiyyetine girerek onu idareyi ele alması için Haleb'e davet ettiler. 1216 yazını bu şekilde geçiren Selçuklu Sultanı, Haleb'i ele geçirme hususunda karşısına çıkan bu fırsatı değerlendirmek istiyordu. Amacına ulaşmak için öncelikle Ermeni seferini biran önce nihayete erdirmek zorunda olan İzzeddin Keykavus, ordularını dört koldan Ermeni ülkesine yönlendirdi. Ermenilerin en müstehkem kalelerinden bugünkü Saimbeyli kasabasında yer alan Haçin kalesi ve Göksun-Maraş arasındaki Çınçın kalelerini kuvvetli hücumlar neticesinde ele geçirdi. Bunlara ilaveten Selçuklu kuvvetleri çeşitli şehir ve kasabaları da zapt ederek Ermeni Prensinin bulunduğu Keban'ı (Keben/Gaban)¹¹ kuşatma altına aldı ve Ermenileri büyük bir bozguna uğrattı.¹² Selçuklu ordusunun Kebana karşı giriştiği saldırılarda Ermeni ordusu büyük kayıplara uğradı. Ancak II. Leon, kurtulmayı başardıysa da, Ermeni ileri gelenleri ile birlikte pek çok şövalye tutsak edilerek, Keban önlerinde bulunan Sultanın huzuruna götürüldüler. Şehri terkeden II. Leon, bir hafta boyunca yapılan aramalara rağmen bulunamayınca ele geçirilen ganimet ve tutsaklarla Kayseri'ye dönüldü¹³.

II. Leon, uğradığı ağır mağlubiyetten sonra, Selçuklularla anlaşma yapmak üzere 1218 yılında, itaatini bildiren ve bağışlanmayı talep eden bir mektup ile birlikte, 20 bin dinar (altın), gümüş pek çok değerli eşya yanında at, katır ve güzel frenk cariyelerini Selçuklu başkentine gönderdi. Ayrıca bunlara ilaveten

¹⁰ İbn Bibi, *el-Evamiru'l-Alaiyye fi'l-Umuri'l-Alaiyye* (Nşr. A. Erzi) Ankara 1956, s.161-163; İbn Bibi, *el-Evamiru'l-Alaiyye fi'l-Umuri'l-Alaiyye (Selçuk Nâme)*, (trc. M. Öztürk), Ankara 1996, C. I, s. 189-192; İbn Vasıl, *Müferricü'l-Kürûb*, C. III, 234-237, 250; İbn Esir, *el-Kâmil*, trc. C. XII, s. 269-270; Sibt, *Mir'atu'z-Zeman*, C. II, s. 579-581; Ali Sevim, *Selçuklu-Ermeni İlişkileri*, s. 27; M. Ersan, *Anadolu'da Ermeniler*, s.167-168.

¹¹ Keban kalesi Ermeni devleti ile Selçuklu devleti arasında bir geçit bölgesiydi. Avrupadan deniz yoluyla gelen ticaret malları kervanlar vasıtasıyla Ceyhan vadisini takip ederek Keban'a geliyorlar ve buradan Selçuklu sınırlarına giriyorlardı. (bkz. O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 314-315).

¹² O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 314-315; O. Turan, "Keykâvus I", *İslâm Ansiklopedisi (MEB)*, İstanbul 1977, C. VI, s. 637; Faruk Sümer, "Keykavus I", *İslâm Ansiklopedisi (TDV)*, Ankara 2002, C. XXV, s. 353; A. Sevim, *Selçuklu-Ermeni İlişkileri*, s. 28. Ayrıca Keban kalesi Ermeni devleti ile Selçuklu devleti arasında bir geçit bölgesiydi. Avrupadan deniz yoluyla gelen ticaret malları kervanlar vasıtasıyla Ceyhan vadisini takip ederek Keban'a geliyorlar ve buradan Selçuklu sınırlarına giriyorlardı. (bkz. O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 314-315).

¹³ Simbat, *Başkumandan Simbat Vekayinamesi* (951-1134) (trc. H. Andresyan), Tarih Kurumu basılmamış Daktilo nüsha, s 77-78; Ersan, *Anadolu'da Ermeniler*, s.170; S. Koca, I. İzzeddin Keykavus, s. 84.

önceki senenin vergisinin de ödenmesi kararlaştırıldı. II. Leon'un yapmış olduğu teklif kabul edilerek başta Luluva (Ulukışla) olmak üzere, sınırda bulunan bazı kalelerin, İsovra Çayı'nın ve Lozad (Lauzad) Geçidi'nin Selçuklulara bırakılması kararlaştırıldı. Bu antlaşma ile Kilikya Ermenileri tekrar Selçuklulara bağımlı duruma geldiler. Ermeni Prensi bastırıldığı paralara vasallık şartları gereği Selçuklu Sultanı'nın adını yazdırmak zorunda kaldı. Buna karşı Sultan ise Çukurova Ermeni Prensi Leon'u vasal Sis (Kozan) Prensi olarak tanıyacağına dair bir menşûr verecekti¹⁴. Nitekim Emîr-i Devât Ziyâüddin Karaarslan başkanlığında bir elçi heyeti, antlaşma şartlarının gereği olarak Prens Leon'a verilmek üzere tâbiyet alameti olan menşûr ve hil'atı Sis'e götürdü. Leon'un sarayında yapılan bir tören ile Selçuklu sultanının menşuru okundu. Sonrasında Prens Leon sultanın gönderdiği hil'atı giyerek, sultanla yapmış olduğu anlaşmaya sadık kalacağına dair önde gelen Ermeni prensleri ve Ermeni tekfuruları ile beraber tek tek yemin etti. Bu durumun neticesinde Anadolu-Suriye ticaret yolu güvenceye alınarak Çukurova Ermeni Prensligi tekrar tâbiyet altına alınmış oldu.¹⁵ Bundan sonra Ermeni Prenslerinin Selçuklu sultanlarının tâbiyetleri Köseadağ bozgununa değin devam etmiştir.¹⁶

I. İzzeddin Keykavus, bu olaydan hemen sonra civar ülkelere Ermeni Prensligi ile aralarındaki anlaşmazlığın giderildiğini, yolların tacir ve yolculara açılmış olduğunu, yollarda hiç kimseye bir zarar gelmeyeceğini, zarara uğrayanların zararlarının Selçuklu devletince tazmin edileceğini bildiren bir mektup gönderdi¹⁷. Böylece ticarî faaliyetler tekrar başladı ve Anadolu- Suriye ticaret yolu güvence altına alınmış oldu. Ayrıca sultan tarafından uç beylerine tüccarlara serbestiyetlik verildiğine dair fermanlar da gönderildi.¹⁸ Selçuklu sultanlarının kuruluştan beri uyguladıkları ekonomi politikalarını göz önüne aldığımızda, Anadolu'dan geçen ticaret yollarını açık tutmak ve tüccarların güvenliğini sağlamak devletin ilk sırada yer alan hedefleri arasındadır. Buna bağlı olarak gerek Karadeniz ve Akdeniz'deki sahil şehirlerinin fethi, gerekse deniz aşırı yapılan Suğdak seferinin sebepleri arasında bu amaç ilk sırada yer almaktaydı. Nitekim 1216-18 yıllarında Ermenilere karşı yapılan bu askeri

¹⁴ İbn Bibi, *el-Evâmir'ul-Alaiyye*, (Nşr. A. Erzi), s. 161-169; İbn Bibi (Trc), C. I, s. 190-191; A. Sevim, *Selçuklu-Ermeni İlişkileri*, s. 28. S. Koca, *I. İzzeddin Keykâvus*, s. 46, 84-85; M. Ersan, *Anadolu'da Ermeniler*, s.172.

¹⁵ A. Sevim, *Selçuklu-Ermeni İlişkileri*, s. 28-29.

¹⁶ O. Turan, "Keykâvus I", *İ.A.*, C. VI, s. 638; F. Sümer, "Keykavus I", *DİA*, s. 353.

¹⁷ İbn Bibi, *el-Evâmiru'l-Alaiyye* (Nşr. A. Erzi), s. 170-171; İbn Bibi (Trc.), C. I, s. 190-191; M. Ersan, "Türk Ermeni İlişkileri (XI_XIII Yüzyıllar)", *Tarihte Türkler ve Ermeniler (Ortaçağ)*, Ankara 2014, C. II, s. 188-189.

¹⁸ O. Turan, "Keykâvus I", *İ.A.*, C. VI, s. 638.

harekâta da Akdeniz sahillerindeki ticaret yollarının güvenliğini sağlamak ana gayelerden birisini teşkil etmiştir¹⁹.

b) Ermeni Prensiğinin Selçuklu ve Eyyubiler Arasındaki Hakimiyet Mücadelelerinde Rol Alması

Çukurova Ermeni Prensiğinin özellikle Selçuklu hanedan üyeleri arasındaki taht mücadelelerinde önemli rol oynadığı görülmektedir. Bunlardan ilki II. Kılıçarslan'ın vefatından sonra kardeşler arasında başlayan hakimiyet mücadeleleri esnasında yaşanmıştır. Ermeni Prensi II. Leon 1195 yılında bir taraftan Torosları aşarak Ereğli'ye saldırırken diğer yandan da Elbistan hâkimi Mugîsüddin Tuğrul Şah üzerine yürüyerek onu kendisine tâbi duruma getirmiştir. Aslında bu tabiyet Mugiseddin Tuğrul Şah'ın yararına olmuş ve Mugiseddin Tuğrul Şah bu sayede kardeşi Sivas ve Aksaray hâkimi Kutbeddin'in saldırıları ve tecavüzlerinden korunmuştur²⁰. Selçuklu Devleti Ermenilerin yaptıkları bu saldırılara yalnızca Çukurova'ya yaptığı küçük çaplı bir kaç akın ile karşılık verebildi²¹.

Bu olaydan bir yıl sonra 1196'da Selçuklu melikleri arasında cereyan eden hakimiyet mücadelelerinde Gıyaseddin Keyhüsrev, kardeşi Rükneddin Süleymanşah karşısında tutunamayarak tahtı kaybetmiş ve ülkeyi terk ile Bizans'a sığınmaya karar vermişti. Bizans yolculuğu esnasında Ladik'te, Türkmenler tarafından saldırıya uğrayınca yolunu değiştirerek Çukurova'ya yönelmişti. I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ülkesi sınırlarına geldiğini haber alan II. Leon, onu hâlen tahtın sahibi bir Selçuklu Sultanı gibi karşıladı. Gıyaseddin Keyhusrev'in önünde atından inerek, hürmet ve saygıyla selamladı ve bir ay süreyle ülkesinde misafir etti. Gıyaseddin Keyhusrev, kardeşi ile yeni bir mücadeleye girişmek amacıyla II. Leon'dan hem askerî hem de siyasi yardım istedi. Buna karşın II. Leon ise Selçuklu Sultanından çekindiği için "Süleymanşah ile yeni bir barış anlaşması yaptığını" ifade ederek Gıyaseddin Keyhusrev'in bu

¹⁹ Selçuklu Devletinin iktisat politikaları hakkında bkz. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Salim Koca, Türkiye Selçuklu Sultanlarının İzledikleri Ekonomik Politikalar, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. VII, s. 344-353; Sezgin Güçlütaç, "Anadolu Selçuklu Devletinin Ticaret Politikası", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. VII, s. 365-374; Çiftçioğlu, İsmail. "Türkiye Selçuklu Devleti İktisat Tarihine Genel Bir Bakış". *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (1) 1998, 137-146.

²⁰ M, Ersan, "Selçuklu-Ermeni İlişkileri", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. VI, s. 635-644

²¹ Ersan, *Anadolu'da Ermeniler*, s.160.

teklifini kabul etmedi. Ermeni prensinden umduğunu bulamayan Gıyaseddin Keyhusrev oradan ayrılıp Elbistan'a doğru yola çıktı. II. Leon, Ermeni Prensiğinden ayrılırken ülkesinin sınırlarına kadar Gıyaseddin Keyhusrev'e eşlik etti. Kaynaklar devrik sultan olmasına rağmen Gıyaseddin Keyhusrev'in, II Leon'a hilat giydirdiğinden bahsederler ki, bu durum Ermeni Prensiğinin Selçuklulara tabiliğinin halen devam ettiğine işaret etmektedir²².

Ermeni Prensiğinin Selçuklu hanedan üyeleri arasındaki taht mücadelelerinde en etkili olduğu olay ise I. İzzeddin Keykavus ile I. Alaaddin Keykubâd arasındaki taht mücadelesinde yaşanmıştır.

1211 yılında Alaşehir'de Bizans ile giriştiği savaşta şehit düşen I. Gıyaseddin Keyhusrev'in yerine, oğullarından İzzeddin Keykavus devlet ricali tarafından tahta çıkarılmıştı. Ancak diğer kardeş Melik Alâeddin Keykubâd, bu durumu kabullenmeyerek İzzeddin Keykavus ile taht mücadelesine girişti. Keykubad, öncelikle Erzurum meliki Muğsüddin Tuğrul Şah ve Danişmendli Zahîreddin İli ile görüşmeler yapmak suretiyle İzzeddin'e karşı bir ittifak cephesi oluşturdu. Daha sonra Ermeni Prensi II. Leon'a da elçi gönderen Keykubâd, onu da ikna etmeyi başararak, İzzeddine karşı oluşturulan bu ittifaka dahil etti. Müttefikler başarılı olacaklarından emin bir şekilde Kayseri önlerine gelerek İzzeddin'i kuşatma altına aldılar. Müttefikler karşısında zor durumda kalan ve ikbali için ümitsizliğe düşen İzzeddin, Kayseri'yi terkederek Konya'ya çekilmeyi düşündü. Mübarezeddin Çavlı, Zeyneddin Başara, Mübarezeddin Behramşah gibi büyük emirler İzzeddin Keykavus'u taht mücadelesine devam etmesi hususunda güçlkle ikna ettiler. Mücadele azmiyle yeniden harekete geçen İzzeddin, ilk iş olarak karşısında yer alan müttefiklerin arasını açmak için çalışmalarına başladı. Öncelikle Mısır Eyyubi hükümdarı el-Melik el-Adil'den yardım talebinde bulundu. El-Adil bu talebe olumlu yaklaşarak Ahlat meliki el-Eşref Musa'dan İzzeddin'e yardımcı olmasını istedi. Bu gelişmeler üzerine Melik el-Eşref ile geçmişe dayalı bir husumeti olan Erzurum Meliki Muğiseddin Tuğrulşah, ülkesinin tehdit altına girdiğini düşünerek tedirgin oldu ve derhal ittifaktan ayrılarak Kayseri'yi terk ile ülkesine döndü²³.

Müttefikleri ayırma planının ilk adımında başarılı olan İzzeddin'in ikinci hedefi Ermeni Prensi oldu. İzzeddin Keykavus, Ermeni Prensiğini de bu

²² İbn Bibi, *el-Evâmiru'l-Alaiyye* (Trc.), C. I, s. 57-58; O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 247; M. Ergan, "Türk Ermeni İlişkileri (XI-XIII. Yüzyıllar)", C. II, s. 183; Selim Kaya, *I. Gıyâseddin Keyhüsrev ve II. Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi (1192-1211)*, Ankara 2006, s. 99.

²³ İbn Bibi, *el-Evâmiru'l-Alaiyye* (Trc.), C. II, s. 134-140; O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 295; S. Koca "Sultan I. İzzeddin Keykavus ile Melik Alaaddin Keykubad Arasında geçen Otorite Mücadelesi" *Bellekten*, Cilt: LIV / 211, (1990), s. 937-938.

ittifaktan ayırmak için büyük emirlerden Celâleddin Kayserî'yi görevlendirdi. Celâleddin Kayserî, Ermeni Prensi ile irtibata geçerek Ermeni kuvvetlerinin ittifaktan ayrılarak ülkelerine dönmeleri halinde Selçuklu sultanının kendilerine 12.000 mud zahire vereceğini vadetti. Kısa süre önce ülkesi Selçuklu ve Eyyubi kuvvetleri tarafından tamamen yağma ve tahrip edilen Ermeni Prensi için bu teklif bulunmaz bir fırsattı. Leon anlaşmaya razı olmakla birlikte, Selçuklulardan bu hususa sadakat edileceği doğrultusunda yazılı bir teminat istedi ve kendisine bu minval üzere bir vesika ulaştırıldı. İki taraf arasında uzlaşmanın ardından Ermeni askerleri sabaha karşı bütün araç ve gereçleri ile savaş meydanından gizlice çekildi. Önce Erzurum melikinin arkasından da Ermeni Prensinin kuşatmayı terkederek ittifaktan ayrılması üzerine Danişmendli Zahirreddin İli de Keykubad'ı terkederek Kayseri önlerinden ayrıldı. İzzeddin karşısında yalnız kalan Alâeddin Keykubâd ise, kuşatmayı kaldırarak süratle Ankara'ya çekilmek zorunda kaldı. İzzeddin Keykavus, kardeşi Alaeddin'in yakalanmasını daha sonraya bırakarak Kayseri'de bulunan devlet adamlarına hilatlar dağıtıp tayinler yaptı. Kayseri'den Aksaray yoluyla Konya'ya geçen İzzeddin, büyük bir merasimle Selçuklu tahtına oturdu. Daha sonra İzzeddin Keykavus tarafından Ankara'da kuşatma altına alınan Keykubâd teslim olmak zorunda kalmış ve Mişar kalesine hapsedilmiştir. I. İzzeddin Keykavus'un Türkiye Selçuklu sultanlığı kesinleşince Ermeni Prensi II. Leon, İzzeddin'e bağlılığını bildiren bir elçi ile birlikte değerli atlar, altın ve gümüş yemek takımları, kıymetli kumaşlar başta olmak üzere çeşitli hediyeler göndermiştir. II. Leon bir süre sonra Selçuklu sınırlarında tecavüzkar hareketlerde bulunarak I. İzzeddin Keykavus'un hışmını üzerine çekmiştir. Sultan Keykavus 1214 yılında Sinop'un fethini müteakip Ermeniler üzerine yürüyerek Lülüve, Ereğli ve Larendeyi alarak Ermeni Prensiğini cezalandırmıştır²⁴.

1220 yılında Selçuklu tahtına geçen Alâeddin Keykubâd, Ermeni Prensinin Kayseri kuşatmasındaki ihanetini unutmamış ve ilk işi bu ihanetin intikamını almak olmuştur. Bu sırada Ermeni devleti ile Antakya Haçlı Prenskipliği arasında veraset davası bulunmakta idi. Bunu fırsata dönüştürmek isteyen Antakya Prenskip'i Alaeddin'e Ermenilere karşı, müttefiklik teklif etti. Teklif kabul edilince 1225 yılında üç koldan Ermeni topraklarına saldırıldı. Çukurova fethini me'mur edilen Antalya sübaşısı Mübarizeddin Ertokuş, sahil boyunca hareket ederek Manavgat Anamur başta olmak üzere 40 kaleyi almış ve silifkeye kadar ilerlemiş ve Ermenilerin Kıbrıs'tan yardım almalarının önüne geçmiştir. Diğer iki kuvvetin karadan ilerlediğini ifade eden İbn İbî, hangi yönden hangi kuvvetin

²⁴ İbn Vasil, *Müferricü'l-Kürûb*, C. III, s. 233; O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 307-308; Ersan, *Anadolu'da Ermeniler*, s.166-167; Koca, I. İzzeddin Keykavus, s. 83

ilerlediğini belirtmemekle birlikte yalnızca Maraş yönünden Çukurova'ya giren Selçuklu komutanının Çaşnigir Mübarizeddin Çavlı olduğunu nakletmektedir. Sefer sırasında irili ufaklı 70 kadar kale Selçukluların eline geçti. Ermeniler Selçuklulara antlaşma teklif ederek 1218 yılında yapılan antlaşma da belirlenen haracın iki mislini (yani 40 bin dinar) ödemeyi kabul etmekten başka kesecekleri sikkede sultanın adının bulunması şartını kabul ettiler böylece yeniden Selçuklu tabiiyetine girmiş oldular. Bundan başka sultan istediği zaman 1000 atlı ile 500 çarkçı göndermeyi taahhüt ettiler²⁵.

Bu konu ile ilgili bir başka örneğimiz ise 1219 yılında cereyan etmiştir. Ancak bu olay diğerlerinden biraz farklıdır. Daha önceki olaylarda sadece Selçuklu hanedanı arasındaki hakimiyet mücadelelerinde Ermenilerin tutumu konu edinmişti. Burada ise Selçuklu ve Eyyubi devletleri arasında cereyan eden bölge hakimiyeti ile ilgili olarak Ermeni Prensiğinin oynadığı rol ele alınacaktır.

Yukarıda bahis konusu ettiğimiz 1216 yılındaki Selçuklu-Eyyubi kuvvetlerinin ortak harekâtıyla Ermeniler üzerine yapılan sefer sırasında Haleb hakimi el-Melik ez-Zahir ölmüştü. Onun ölümü üzerine Selçuklu sultanı İzzeddin Keykavus Halebi ele geçirmek emeline düşmüş ve bu amaçla Ermeni seferini tamamladıktan sonra 1219 yılında Haleb'e karşı harekete geçmiştir. İzzeddin bu amaçla topladığı orduya tabi devlet kuvvetlerini de çağırarak, daha önce yapılan antlaşma gereğince Ermeni Prensi II. Leon da bu seferde yer almış bulunmaktaydı. Selçuklu ordusu Haleb üzerine harekete geçtiğinde Eyyubi meliklerinden el-Eşref, İzzeddin Keykavus'u şüpheye düşürecek bir planı devreye soktu. Selçuklu komutanlarının ağızından mektuplar kaleme alarak bir ihanet oyunu planladı. Bunu teyid etmek için de, Ermeni Prensi'nin I. İzzeddin Keykavus'a aynı konuya işaret eden bir mektup göndermesini sağladı. Bu ihanet planı karşısında tereddüt içerisinde kalan ve iki devletin öncü kuvvetleri arasında cereyan eden savaşta da Selçuklu kuvvetlerinin yenilgiye uğraması üzerine, I. İzzeddin Keykavus'un şüpheleri daha da kuvvetlendi. Bu esnada el-Eşref de, asıl ordusuyla karşı saldırıya geçmiş ve Selçuklu ordusunu mağlûp etmişti. Bu yenilgi üzerine İzzeddin Keykavus, ihanet oyununda isimleri geçen bütün komutanları bir eve toplayarak üzerlerine kapıları kilitlemiş ve evi ateşe vermek suretiyle cezalandırmıştır. Ancak daha sonra bu ihanetin bir oyun olduğu ve komutanların suçsuzluğu ortaya çıkınca Selçuklu sultanı yaptığından büyük

²⁵ İbn Bibi, *el-Evâmiru'l-Alaiyye* (Trc.), C. II, s. 352-353; Ebu'l-Ferec, *Tarih*, C. II, s. 505; O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 344-345; M. Ersan, *Anadolu'da Ermeniler*, s.180; F.Sümer, "Alaeddin Keykubad I", *DİA*, C. 25, 2002, s. 358.

nedamet duyarak derin üzüntülere gark olmuştur. Kaynaklar bu üzüntü sebebiyle İzzeddin Keykavus'un vereme yakalandığını ve acısını hafifletmek amacıyla da komutanları yaktığı arsa üzerinde bir mescit inşa ettiğini yazarlarki bu mescit kaynaklarda "suhteganlar mescidi " adıyla anılmıştır ²⁶.

c) Ermeni Prenslığının Selçuklu veya Eyyubilere Karşı Bölgeye Gelen İstilacı Güçlerle İttifakı (Haçlı-Moğol)

Çukurova Ermeni Prenslığının bölge olaylarında en dikkat çekici etkilerinden birisi de bölgeye gelen istilacı güçlerle olan ilişkileridir. Ermeni Prenslığı kendisini baskı altında tutan Müslüman devletlere karşı gerek Haçlıları gerekse Moğolları bir kurtarıcı olarak görmüş ve istilacılara yardımcı kuvvet ve Anadolu yollarında rehberlik etmek başta olmak üzere her türlü yardımdan ve hizmetten kaçınmamışlardır. Bu konuda Anadolu'ya gelen istilacı güçleri iki grupta ele almak gerekir. İlki batıdan yani Avrupa'dan gelen Hıristiyan Haçlı orduları, diğeri ise doğudan gelen putperest Moğol istilasıdır. Kronolojik sıra itibarıyla Çukurova Ermenilerinin ilk muhatabı Haçlılar olmuştur. İlk bakışta Ermenilerin kendi dindaşları olan Haçlılara karşı kucak açmaları onlarla birlikte hareket etmeleri gerektiği düşünülebilir. Ancak Çukurova Ermeni Prenslığı, gerek Bizans gerekse Haçlılarla olan ilişkilerini hakim olduğu bölgede müstakil bir Prenslük kurma amacıyla ekillendirecektir.

Bizans imparatorları tarafından devletin doğu sınırlarını güvence altına almak amacıyla buldukları bölgelerden zorunlu göçe tabi tutulan Ermeniler iç Anadolu bölgelerine ve Çukurova'ya yerleştirilmişlerdi. Bu gruplardan bir kısmı 1072 yılında Hetum idaresinde Çukurova'da, bir kısmı da 1080 yılında Toroslar'da Rupen idaresinde bir birlik oluşturmayı başarmışlardır. Böylece Çukurova bölgesinde birisi Hetum diğeri Rupen olmak iki Ermeni hanedanı hüküm sürmeye başlamıştır. I. Haçlı seferi esnasında Antakya 1098'de Haçlıların eline geçince Antakya Kontu I. Bohemond Çukurova bölgesini de hakimiyet altına almak istemiş, ancak bu girişim Bizans İmparatoru Aleksios tarafından engellenmiştir. Bu tarihten sonra Ermeni prenslikleri ile Antakya Haçlı kontluğu arasındaki bölge hakimiyeti üzerine mücadeleler uzun yıllar sürecektir. Bu mücadeleler esnasında Ermeni Prenslığının ana siyaseti bir taraftan Çukurova bölgesinde kendi hakimiyetini oluşturmak üzerine tesis edilirken, asıl amaç ise Papalık veya Avrupa Hıristiyan krallarından herhangi birisi tarafından verilecek olan krallık vasfını kazanmaktır. Bu amaçla Ermeni Baronu II. Leon, 1190 yılında III. Haçlı seferinde Anadolu'ya gelen Alman İmparatoru Friedrich Barbarossa'ya değerli hediyeler, erzak ve askeri birlikler göndermiştir. Bu yaklaşımdan ziyadesiyle memnun kalan Alman İmparatoru ise karşılık olarak II. Leon'a

²⁶ Ebu'l-Ferec, *Tarih*, C. II, s. 500-501; O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 317-319.

hayalini kurduğu krallık tacını vermeyi vaat etmiştir. Ne var ki, İmparator'un Silifke Çayı'nda boğularak ölümü üzerine bu işlem gerçekleşmemiştir. II. Leon hayaline ancak 6 Ocak 1198 tarihinde kavuşabilmiştir. Bu tarihte Alman İmparatoru VI. Heinrich'in gönderdiği krallık tacı Tarsus Katedralinde yapılan büyük bir törenle II. Leon'a giydirilmiştir.²⁷

Ermeni Prenslığının Selçuklu veya Eyyubilere karşı bölgeye gelen istilacı Haçlı güçleriyle ittifakı üzerine kaynaklarda zikredilen ilk olay II. Kılıçarslan zamanına aittir.

Salâhaddin Eyyûbî'nin 1187'de Kudüs'ü fethi, Avrupa'da büyük bir tepkiye sebep olmuştu. Bunun sonucunda Papalık marifetiyle Hristiyan aleminde yeni bir Haçlı seferi hazırlığı başlamış ve çeşitli devletlerden toplanan büyük bir Haçlı ordusu 1190 yılında Alman imparatoru Friedrich Barbarossa idaresinde Avrupa'dan hareket etmişti. Alman imparatoru Balkanlar üzerinden Çanakkale Boğazını geçerek Anadolu'ya girmişti. Selçuklu başkenti Konya'yı işgal ile yoluna devam eden İmparator, Silifke yönünden Akdeniz sahil boyuna inerek oradan Kudüse ulaşmayı hesaplıyordu. Haçlı ordusunun bu harekâtı hakkında Ermeni Prensi II. Leon, bir haberci ile Selahattin Eyyubi'ye bilgi verdi²⁸. Durumdan haberdar olan Selahaddin, Haçlı ordusunun yolu üzerinde bulunan Bagras'taki garnizonunu geri çekti. Haçlılar ile yakın zamanda yapacağı muhtemel bir çatışmanın hazırlıklarına girişen Selahaddin, kısa bir süre sonra Alman imparatorunun Silifke çayında boğularak öldüğü haberini alınca rahat bir nefes aldı.

Ermeni Prensinin kendi dindaşlarının gelişine sevinmesi gerekirken neden Selahaddin Eyyubiye haber verdiği konusu düşündürücüdür. Muhtemelen bu dönemde Eyyubi tabiyetinde olan Ermeni Prensi vasallık şartlarını yerine getirerek tehlikeyi Selahaddin'e bildirmek zorunda kalmıştır. Ancak Ermeni Prensinin kalabalık bir Haçlı ordusunun ülkesine ağır zararlar vereceğini düşünerek endişelenmiş olması ve Haçlı ordusuna güvenmeyerek ülkesini korumak adına bu şekilde bir davranış içerisine girdiği de gözardı edilmemelidir. Nitekim kısa bir süre sonra Hristiyan alemi kurtarmak amacıyla 1204 yılında

²⁷ Simbat, *Başkumandan Simbat Vekayinamesi* (951-1134) (trc. H. Andresyan), Tarih Kurumu basılmamış Daktilo nüsha, s. 82; M. Ersan, *Anadolu'da Ermeniler*, TTK. Yay. Ankara 2007, s. 151-156; Çukurova Ermeni Prenslığı'nın Haçlı Kontlukları ile ilişkiler hakkında bkz. Mehmet Ersan, *Rupenler Dönemi'nde Kilikya Ermeni Krallığı İle Antakya Haçlı Princepsliği'nin Çukurovada Hakimiyet Mücadelesi*, s.83-95.

²⁸ S. Runciman, *Haçlı Seferleri*, III, s. 13; M. Ersan, "Türk Ermeni İlişkileri (XI-XIII. Yüzyıllar)", s. 182; Mehmet Ali. Hacıgökmen "Türkiye Selçukluları Zamanında Konya'nın Devlet Merkezi Oluşu" *S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Bahar 2011/ 25, s. 231-261.

yola çıkan IV. Haçlı seferi esnasında Latinlerin İstanbul'u işgali yağma ve tahribi de Ermeni Prensinin endişelerini destekler mahiyettedir.

Çukurova Ermeni Prensiğinin bölgeye gelen istilacı güçlerle olan ilişkilerinde en dikkat çekici olaylardan birisi de Moğolların Anadolu'yu istilası devresinde yaşanmıştır. Ancak Ermeni Prensiği ilk olayda ortaya koyduğu müspet ve yapıcı tavrının yerine Moğol istilasında tam tersi bir siyaset takip etmiştir. Ermeni Prensiği Anadolu'yu işgal eden Moğolları adeta bir kurtarıcı gibi karşılayarak onlara askeri kuvvet yardımı ve rehberlik başta olmak üzere hertürlü hizmeti yapmaktan imtina etmemişlerdir.

Ermeni kaynaklarının, Moğollar hakkında verdikleri bilgileri iki kısımda ele almak gerekir. İlk aşamada Moğolların Kafkasya ve Azarbaycan bölgelerinde gerçekleştirdikleri istila girişimine dair bilgilerdir. Bu aşamada Moğolların gerçekleştirdikleri katliam ve tahribat sebebiyle Ermeni kaynakları Moğolları zalim, vahşi, barbar olarak nitelemektedir. Ancak kısa süre sonra Moğolların bölgede Hristiyanlara karşı himaye siyaseti takip etmeleri ve Müslümanlara karşı onları müttefik olarak tercih etmeleri üzerine Moğollar hakkındaki olumsuz ifadeler terk edilerek, bunun yerine Hristiyanlığın kurtarıcısı barışsever, hayırsever gibi vasıflarla adlandırılmaya başlayacaklardır²⁹. Bu konuda Ermeni Katalikosu Konstantin'in, kaleme aldığı bir mektup Ermenilerdeki tavır değişikliğini açık bir şekilde teyid eder. Katalikos bu mektubunda Tanrının bütün dünyayı Moğol Hanı'nın emrine verdiğiine işaretle onları överek, Moğollara dini üstünlükler atfetmektedir³⁰.

Aslında Ermeniler ile Moğolların ilk teması 1220 yıllarına uzanır. Bu tarihlerde Cebe ve Sübütay kumandasında Kafkas bölgesine gelen Moğol kuvvetleri bölgedeki Ermeni topluluğunu itaat altına almışlardır. Bölgedeki Moğol işgal süreci Ögeday zamanında dahada yoğunlaşmış ve 1232 yılında Ermeniler tamamen itaat altına alınmışlardı. Bu tarihten sonra Ermeniler, Moğol ordusunda ön saflarda yer alan sadık bir vassal konumunda Anadolu ve Suriye seferlerine iştirak edeceklerdir³¹.

Yassı Çemen savaşından sonra bölgede Celâleddin Harezşah'ın etkisinin kaybolmasını fırsat filen Moğollar, gerçekleştirdikleri askeri harekâtlarla Türkiye Selçuklularına gözdağı mesajları vermeye başladılar. Bu tehdit ve tehlikenin farkında olan Alaaddin Keykubâd'ın ülke savunmasını güçlendirmeye yönelik aldığı tedbirleri yukarıda kısaca zikretmiştik.

²⁹ Mustafa Akkuş, "Ermenilerin İlhanlı Dini Siyasetindeki Rolü", *Selçuk Ün. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 31 (2012), s. 209-210.

³⁰ Glastyan, A.G., *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, İstanbul, 2007, s. 17-20.

³¹ M. Ersa, *Anadolu'da Ermeniler*, s. 184; M. Akkuş, "Ermenilerin İlhanlı Dini Siyasetindeki Rolü", s. 209-210.

Anadoluda yaşayan Ermenilerin Moğollar ile ittifak halinde hareket ederek istilacı güce karşı yardım ve yataklık yapmalarına dair kaynakların verdiği ilk bilgiler Köseadağ savaşı'nın hemen öncesine aittir. Alaaddin Keykubâd Moğol istilasını ülkesinin sınırlarından uzak tutmak için hertürlü tedbiri almış, şehirlerin surlarını tahkim ettirmişti. Hatta 1238 de Kayseriye gelerek Moğol tabiyetini kabul etmesini isteyen Moğol elçilerini de olumlu cevaplar vererek geri göndermişti. Onun zamansız ölümü üzerine tahtı devralan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in yanlış politikaları ve arkasından bastırmakta güçlük çekilen Babailer isyanı, devleti kısa zamanda çöküşün eşiğine getirdi. Selçuklu devletinin içerisine düştüğü bu zaafiyeti fırsat olarak gören ve fırsatı kaçırmak istemeyen Moğollar Anadolu'ya karşı ilk defa açıktan bir saldırı başlattılar. Bu çerçevede Curmagun Noyan idaresindeki Moğol kuvvetleri 1239 yılında Kars ve Ani çevresi tahrip etti. 1242 yılında Erzurum önlerine gelerek şehri kuşatma altına aldı. Yaklaşık iki ay süren kuşatma sonucunda Moğollar, şehir içerisinden elde ettikleri bir Ermeni mühtedinin ihanetiyle Erzurum'u ele geçirdiler³². Selçuklu devletine karşı bir Ermeni tebanın ihaneti adıyla vasıflandırabileceğimiz bu davranış şekli daha sonraki yıllarda da artarak devam edecektir.

Nitekim Bunun en bariz örneği ise Köseadağ savaşı devresinde yaşanacaktır. Moğol istilasına karşı harekete geçen Selçuklu devlet adamları, tehlikeyi sınırlardan uzak tutma adına, vassal devletlere bazı tavizler vermeyi kabullenerek, onlardan yardımcı kuvvetler istediler. Bu vassallardan birisi de Ereğli'nin kendilerine bırakılacağı vaadiyle yardıma çağrılan Ermeni Prensiği idi. Ancak Ermeni Prensiği yapılan anlaşmaya riayet etmemiş ve 1243 yılındaki Köseadağ savaşı öncesinde hem vasallık şartları gereği hem de yapılan bu anlaşma gereği Selçuklu ordusuna göndereceği askeri kuvvetleri çeşitli bahanelerle geciktirmişler ve Selçukluların yanında savaşa girmekten kaçınmışlardır. Sayıca düşman güçlerinin iki katı civarında olan Selçuklu ordusu harp kabiliyetine sahip değildi. Selçukluların özellikle yerli askerleri Babaî isyanı ve el-Cezire fütuhâtı gibi olaylar yüzünden manen ve maddeten haylice yıpranmıştı. Ayrıca Moğollar, Selçuklu sultanının tâbilerinden birçoklarını kimisini tehdit ve korkutma yoluyla kimisini de çeşitli vaatler vermek suretiyle koparmışlar ve kendi kontrolleri altına almışlardı. Tüm bunların yanında savaş esnasında yapılan yanlış askerî stratejiler gibi âmillerde bunlara eklenince 1243 senesi Temmuz Ayının ilk günlerinde Selçuklu ordusu büyük bir bozguna uğradı. Savaşın kaybedilmesinden sonra Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev Konya'ya geldi. Moğollar ise Anadolu'ya yayılmaya başlayarak ilk önce Sivas'a geldiler. Bu durum üzerine dönemin Sivas

³² İbn Bibi, *el-Evamiru'l-Alaiye* (trc.), s. 62-64; M. Ed. Dulaurier, Kiragos'tan Mustahrec, "Ermeni Müverrihlerine Nazaran Moğollar", *Türkiyat Mecmuası*, 2/1928, s. 131-138.

Kadısı Kırşehirli Necmeddîn daha önceki zamanda Cengiz Han'dan almış olduğu bir *yarlığ* ile hazırlattığı değerli hediyeleri Moğolların komutanı Baycu Noyan'a gönderdi. Bu nedenle Moğollar, Sivas şehrindeki halkı katletmedilerse de üç gün boyunca şehri yağmaladılar. Arkasından başkent Kayseri'ye gelerek şehri kuşatma altına alan Baycu Noyan idaresindeki Moğol ordusu kaynakların verdiği bilgiye göre şehri bir dönme olan İğdişbaşısı Hajukoğlu Hüsâmeddin adındaki Ermeninin ihânetiyle ele geçirmiştir³³.

Ermenilerin Moğol işgali esnasında Selçuklular aleyhine tavır takınmaları bununla kalmamıştır. Köseadağ yenilgisi sonrası Selçuklu Sultanının hanımı, annesi, köleleri, cariyeleri ve bazı devlet ricali Moğollardan kaçarak Eyyubi devletine sığınmak amacıyla Suriye istikametinde yola çıkmışlardır. Ancak yol güzergahı üzerinde bulunan Çukurova'ya vardıklarında bir Selçuklu vasalı olan Kilikya Ermeni Prensi tarafından alıkonulmuşlardır. Ermeni Prensi I. Hetum, Moğollara şirin görünmek adına bu mültecileri Baycu Noyan'a göndermekten çekinmemiştir³⁴. Ermenilerin yapmış olduğu ihanet sadece bu olayla sınırlı kalmamıştır. Moğol istilasından kaçarak Çukurova üzerinden Suriye'ye ulaşmak isteyen pek çok Selçuklu devlet adamı ve Müslüman ahali, yolda Ermeniler tarafından saldırı ve tecavüzlere uğrayarak malları yağma ve talan edilmiştir. Kaynaklar bu devrede Ermenilerin bölgeden geçen ticaret kervanlarına da saldırdığını ve bunların Anadolu'ya girişine mani oldukları için Selçuklu ülkesinde büyük bir kıtlığın başgösterdiğine işaret ederler. Ermenilerin Selçuklu devleti ile hertürlü iyi ilişki ve antlaşmalara rağmen mültecilere karşı gerçekleştirdikleri bu menfur uygulamalar sadece İslam tarihçileri tarafından değil, bizzat Ermeni ve Süryani tarihçiler tarafından da şiddetle tenkid edilmiştir. Hristiyan kaynakları Ermenilerin bu ihanet olayını hafifletmek amacıyla I. Hetum'un esirleri vermek istemediğini fakat Moğolların öfkelerini üzerine çekmemek için böyle bir yola başvurduğunu, hatta Hetum'un üzüntüsünü "Oğlum Leon'u istemelerini tercih ederdim" ifadelerine yer vermişlerdir.³⁵

Gıyaseddin Keyhusrev, Köseadağ sonrası Moğollar ile sulh antlaşması akdettikten sonra Ermeni Prensi'nin bu ihanetini cezalandırmaya yönelik bir sefer düzenlemiştir. Selçuklu birlikleri Çukurova'yı yağmalarken, Ermeni Prensi Adana'da bulunmaktaydı. Önemli devlet ileri gelenlerinden Tarsus'a kaçanlar oldu. Her iki tarafında ağır kayıplar verdiği kuşatma sırasında Sultanın ölüm

³³ Ebu'l-Ferec, *Tarih*, C. II, s. 541-542; O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 441; M. Ersan, Anadolu'da Ermeniler, s. 185.

³⁴ İbn Bibi, el-Evamiru'l-Alaiye (Trc.), C. II, s. 79; Ebu'l-Ferec, *Tarih*, C. II, s. 542-543; O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 442; Nejat Kaymaz, **II. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev ve Devri**, Ankara 2014, s. 92-98; M. Ersan, "Türk Ermeni İlişkileri (XI-XIII. Yüzyıllar)", s. 192-193.

³⁵ Nejat Kaymaz, **II. Gıyaseddin Keyhüsrev**, s. 99.; M. Ersan, Anadolu'da Ermeniler, s.186-187.

haberi Selçuklu birliğine ulaşınca ordunun acil dönmesi istendi. Fakat Sahip Şemseddin bu fikre karşı çıkarak Ermen Prensinin barışa zorladı. Ermeni Prensi Haraç ödemeyi kabul ederken Tarsus'a karşılık Bragana kalesi ile birlikte birkaç kaleyi daha Selçuklulara teslim razı oldu. Fakat 1248 yılında bu kaleyi tekrar Ermeniler ele geçirdi. Yapılan antlaşma ile her ne kadar Kilikya Ermeni Prensiği Selçukluların tabiiyetine girse de bu vassallığın uzun sürmediği de açıktır³⁶.

II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in 1245 yılında Ermeniler üzerine yaptığı sefer, Selçuklu düzenli ordularının Ermeniler üzerine gerçekleştirdiği son seferdir. Anadolu'nun Moğol etkisine girmesi Selçukluların Ermeniler üzerine gerçekleştirebileceği seferin önüne geçtiği gibi Köseadağdan sonra Ermeniler Moğolların Anadolu'da en önemli müttefiki olmuşlardır. Moğollara tabi Selçuklular Ermenilere karşı harekete geçemezken çeşitli Türkmen topluluklarının Selçuklular yıkılana denk Çukurova'ya akınlarda buldukları ve yağmaladıkları bilinmektedir

Çukurova Ermeni Prensi I. Hetum, Köseadağ savaşı sonrasında Anadolu'da siyasi durumun değiştiğini ve Moğolların hakim güç haline geldiklerini görünce derhal Selçuklu tabiiyetinden çıkıp Moğollara itaat etmiştir. Bu amaçla 1247 yılında kardeşi Simbat'ı değerli hediyelerle Moğol hanına göndererek itaat arz etmiştir. Hetum diğer yandan da Papalık ve bölgedeki Haçlı kontlukları ile irtibata geçerek onları İslam alemine karşı Moğollarla ittifaka yapmaya davet etmişse de bu talebi Hristiyan aleminde fazla rağbet görmemiştir³⁷. Hetum Moğollara karşı takip ettiği sadık teba görüntüsünü kuvvetlendirmek için 1253 yılında bizzat kendisi de Moğol başkentine giderek Mengü Han'ın huzuruna çıkacaktır³⁸. Bu ziyaret sonrasında çok geniş imtiyazlar alarak ülkesine dönen I. Hetum ve halefleri zamanında Çukurova Ermeni Prensiği Moğollara büyük bir sadakatle hizmete devam edecektir. Bu tarihten sonra Ermeni Prensiği ile mücadele bölgedeki Türkmen beylikleri ve Suriyedeki Memlukler eliyle gerçekleşecektir³⁹.

³⁶ Simbat, *Başkumandan Simbat Vekayinamesi* (951-1134) (trc. H. Andresyan), Tarih Kurumu basılmamış Daktilo nüsha, s. 87; Setton, *A History of the Crusades* (1189-1311), s. 652; M. Ersan, *Anadolu'da Ermeniler*, s.190.

³⁷ M. Ersan *Anadolu'da Ermeniler*, s. 185;

³⁸ Ebu'l-Ferec, *Tarih*, II, s. 555-556; Dulaurier, *Kiragos'tan Mustahrec*, s. 199; Galstyan, A.G., *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar* (Trc. İ. Kamalov), İstanbul 2005, s. 46; M. Akkuş, "Ermenilerin İlhanlı Dini Siyasetindeki Rolü", s. 212

³⁹ Memluk Ermeni ilişkileri için bkz. Cüneyt Kanat, "Memlûklerin Baybars Zamanındaki (1360-1377) Suriye Çukurova Siyaseti ve Bu siyasetin Çukurovanın Türkleşmesindeki Rolü", *III. Uluslararası Çukurova Halk Kültürü Bilgi Şöleni (Sempozyumu) Bildiriler*, Adana 1999, 423-434; M. Ersan *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, TTK. Yay. Ankara 2007; Mehmet Ersan, "Türk

Sonuç olarak, Çukurova'da siyasi bir hakimiyet tesis eden Ermeni Prenslığının hukuki durumu, vassal devlet statüsünden öteye geçememiştir. Ermeni Prensleri bölge olaylarına şekil veren birincil bir devlet olmak yerine güçlüden yana tavır almışlar, fırsat buldukça da komşularına karşı saldırgan bir politika izlemişlerdir. Takip edilen bu saldırgan siyaset sonucunda Çukurova bölgesinden geçen ticaret yolları zaman zaman kapanma noktasına gelmiştir. Ermeni Prenslığının güven vermeyen komşuluk ilişkileri sadece bununla sınırlı değildir. Ermeniler Haçlılar ve Moğollar gibi bölgeye gelen istilacı güçlerle ittifak içerisinde hareket ederek, Selçuklu veya Eyyubilere karşı onlara rehberlik ve askeri yardım gibi hizmetler vermiştir. Devrin kaynaklarınca ihanet olarak yorumlanan Ermenilerin bu siyaseti karşısında siyasi ve ekonomik açıdan zarar gören başta Selçuklular ve Eyyubiler olmak üzere bölgedeki siyasi güçler, gerek kendi güvenliklerini sağlamak gerekse ticaret yollarını işler hale getirmek için Çukurova bölgesine karşı sayısız askeri seferler düzenlenmişlerdir.

KAYNAKÇA

- ABÛ'L-FEREC, Bar Hebraus, *Ebû'l-Ferec Tarihi* (Trc. Ö. Rıza Doğrul) C. I-II. Ankara 1945-1950.
- AKKUŞ, Fatma, "Memluk Ermeni Münasebetleri", *Gazi Akademik Bakış*, C. 8/ 16 (2015) , s. 171-204.
- , "Memlûk Sultanı Kalavun Zamanında Ermeniler", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. III (Aralık 2012), s. 11-20.
- , "Ermeni Baronluğu'nun Kuruluşu", *Selevcia*, S. III, Mersin, Nisan 2013, s. 129-141.
- AKNERLI GRIGOR, *Moğol Tarihi*, (Trc. H. Andreasyan), İstanbul 1954.
- ANNA KOMMENA, *Alexiad* (Trc. Bilge Umar), İstanbul 1996.
- CAHEN, C., *La Syrie du Nord a L'Epoque des Croisades et la Principauté Franque d'Antioche*, Paris 1940.
- ÇİFTÇIOĞLU, İsmail. "Türkiye Selçuklu Devleti İktisat Tarihine Genel Bir Bakış". *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (1) 1998, 137-146.
- ERSAN Mehmet, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, TTK. Yay. Ankara 2007.
- , "Selçuklu -Ermeni İlişkileri", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, C. VI, Ankara 2002.

Ermeni İlişkileri (XI_XIII Yüzyıllar)", *Tarihte Türkler ve Ermeniler (Ortaçağ)*, C.II, Ankara 2014; Fatma, Akkuş, "Memluk Ermeni Münasebetleri", *Gazi Akademik Bakış*, C. 8/ 16 (2015) , s. 171-204; F. Akkuş, " Memlûk Sultanı Kalavun Zamanında Ermeniler", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. III (Aralık 2012) s. 11-20; F. Akkuş, "Ermeni Baronluğu'nun Kuruluşu", *Selevcia*, S. III, Mersin, Nisan 2013, s. 129-141.

- , "Türk Ermeni İlişkileri (XI-XIII Yüzyıllar)", *Tarihte Türkler ve Ermeniler (Ortaçağ)*, C.II, Ankara 2014.
- EBU ŞÂME, *Kitabu'r-Ravzateyn fi Ahbârı'd-Devleteyn*, (thk. M. H. Muhammed Ahmed), C.I-II, Kahire 1956-1962.
- GÜÇLÜTAY, Sezgin, "Anadolu Selçuklu Devletinin Ticaret Politikası", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. VII, s. 365-374;
- HACIGÖKMEN, Mehmet Ali. "Türkiye Selçukluları Zamanında Konya'nın Devlet Merkezi Oluşu" *S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. Bahar 2011/ 25, s. 231-261.
- GALSTYAN, A.G., *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar* (Trc. İ. Kamalov), İstanbul 2005
- İBNÜ'L- ADİM, *Zübdetu'l-Haleb Min Tarihi Haleb* (Nşr. S. Dehhan) Dımaşk, C. III, 1951-1968,
- İBN BİBİ, *el-Evâmiru'l-Alâiyye fi'l- Umuri'l-Alâiyye* (Nşr. A. Erzi) Ankara 1956; *el-Evâmiru'l-Alâiyye fi'l- Umuri'l-Alâiyye (Selçuk Nâme)*, (trc. M. Öztürk), C. I-II, Ankara 1996,
- İBNÜ'L-ESİR, *el-Kâmil fi't-Tarih* (Nşr. C. eş- Şeyyal),C. XI-XII, Kahire 1953-1960; *İslam Tarihi, İbnü'l-Esir el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi* (Trc. A. Özyaydın), C. XI-XII, İstanbul 1987.
- İBN KESİR, *el-Bidâye ve'n-Nihâye* (Nşr. A. Ebu Mülhim-A. N. Attavi) 4. Bsk., C. XII, Beyrut 1988,
- İBN ŞEDDAD, *Kitabu en-Nevâdiru's-Sultaniyye ve'l-Mehâsinu'l-Yusufiyye* (nşr. C. Şeyyal), Kahire 1964.
- İBN VASIL, *Müferricü'l-Kürûb fi Ahbârı Beni Eyyûb* (Nşr. C. Şeyyal) C. I-II, Kahire 1953-1960.
- KANAT, Cüneyt, "Memlûklerin Baybars Zamanındaki (1360-1377) Suriye Çukurova Siyaseti ve Bu Siyasetin Çukurovanın Türkleşmesindeki Rolü", *III. Uluslararası Çukurova Halk Kültürü Bilgi Şöleni (Sempozyumu) Bildiriler*, Adana 1999, 423-434.
- KAŞGARLI, Mehlika Aktok, *Kilikya Ermeni Baronluğu Tarihi*, Ankara 1990
- KAYA, Selim, *I. Gıyâseddin Keyhüsrev ve II. Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi (1192-1211)*, Ankara 2006.
- KAYMAZ, Nejat, *II. Gıyâsü'd-dîn Keyhüsrev ve Devri*, Ankara 2014.
- EL-MAKRİZİ, *Kitabu's-Sulûk li Marifeti Düveli'l-Mülûk*, (Nşr. M. M. Ziyade) C. I-II, Kahire 1934-1958.
- KOCA, Salim, *Sultan I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220)*, Ankara 1997.
- , "Türkiye Selçuklu Sultanlarının İzledikleri Ekonomik Politikalar", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, C. VII, Ankara 2002.
- OSTROGORSKY, G., *Bizans Devleti Tarihi*, (Trc. Fikret İşıltan), Ankara 1991.
- ÖZBEK Süleyman, Türkiye Selçukluları-Eyyubiler Arası Siyasi Münasebetler Üzerine (1175-1250)", *Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı*, İzmir 1999, s. 427-448.
- RAVENDİ, *Râhatu's-Sudûr ve Ayâtu's-Surûr* (Trc. A. Ateş), Ankara 1957.
- RUNCİMAN, S., *Haçlı Seferleri Tarihi* (Trc. F. İşıltan), C. I- III, Ankara 1987.
- SETTON, Kenneth M., *History of the Crusades (1189-1311)*, The University of Wisconsin Press, Madison, Milwaukee and London 1969,
- SEVİM, Ali, *Anadolu'nun Fethi, Selçuklular Dönemi*, Ankara 1988.
- , *Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri*, Ankara 2002.
- SİBT İBNÜ'L-CEVZİ, *Mir'atu'z-Zemân fi Tarihi'l-Ayân*, C. I-II, Haydarabad 1951.

- SIMBAT, *Başkumandan Simbat Vekayinamesi (951-1134)* (trc. H. Andresyan), Tarih Kurumu basılmamış Daktilo nüsha,
- SÜMER, Faruk , "Çukurova Tarihine Dair Araştırmalar (Fetihten XVI. Yüzyılın İkinci Yarısına Kadar)", A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1/1, Ankara 1963. S. 1-113.
- , "Keykavus I", Diyanet Vakfı, *İslâm Ansiklopedisi*, Ankara 2002, C. XXV.
- ŞEŞEN, Ramazan, *Selahaddin Devrinde Eyyubiler Devleti*, İstanbul 1983.
- , "İmadeddin Katip el- İsfehani'nin Eserlerindeki Anadolu Tarihi İle İlgili Bahisler", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, Sayı III, (1971), s. 249-369.
- TEKİNDAĞ, Şehabettin "Alâüddin Keykubad ve Halefleri Zamanında Selçuklu-Küçük Ermenistan Hudutları", *Tarih Dergisi*, I, İstanbul 1949-50, s. 29-34.
- TURAN, Osman, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 2004.
- , *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul 1971.
- TURAN, Osman, "Keykâvus I", *İslâm Ansiklopedisi* (MEB), İstanbul 1977, C. VI.
- URFALI MATEOS, *Urfalı Mateos Vekayinâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1131-1162)*, (Trc.Hrant D. Andreasyan), Ankara 1987.